

Hoofdstuk I

Een wereld vol grote rijken

In de eerste helft van 1914 werd de Britse politiek beheerst door de crisis in Ulster: de Conservatieve Partij moedigde het gewapende verzet tegen zelfbestuur in Noord-Ierland aan, stelde voor dat koning George V de gekozen liberale regering zou ontslaan en steunde de weigering van hoge militairen om de wet tegen de Noord-Ierse rebellie te handhaven. Vanaf het moment dat Iers zelfbestuur in de jaren tachtig van de negentiende eeuw op de agenda kwam, werd het door Westminster deels als een imperiale kwestie beschouwd. De verbetering waarmee dat zelfbestuur werd bestreden, kwam voor een belangrijk deel voort uit de overtuiging dat het het einde van het Britse Rijk en van Englands wereldmacht inluidde. De Britse politieke elite hoefde heus het werk van Friedrich Ratzel, de grondlegger van de Duitse geopolitiek, niet te lezen om te beseffen dat de metropool van het Britse Rijk gevaarlijk klein was in verhouding tot de omvang en de wereldwijde spreiding van dat rijk. Nu dreigde dit centrum nog verder verzwakt te worden door zelfbestuur. Vóór de Eerste Wereldoorlog zou Groot-Brittannië nooit zonder slag of stoot hebben ingestemd met de Ierse onafhankelijkheid. Heerschappij over een groot rijk was voor het hele Europese establishment nu eenmaal ontzettend belangrijk. Los van het gelijk of het ongelijk van de diverse kampen in de Ulster-crisis zou het dilemma van het wereldrijk de Britse wereldmacht op den duur hoe dan ook te gronde richten en althans ten dele tot het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk zelf leiden. Bovendien zou dit proces gepaard gaan met grootschalige oorlogen. Dat de

spanningen binnen het Britse Rijk zelf geen wereldoorlog veroorzaakten, was vooral te danken aan het feit dat de internationale geopolitieke realiteit er tot ver in de twintigste eeuw voor zorgde dat een echte wereldoorlog alleen kon uitbreken op het Europese vasteland, waar Groot-Brittannië zelf nauwelijks invloed had.¹

De opkomst van de Verenigde Staten was een van de belangrijkste redenen waarom het imperialisme in 1900 de toekomst leek te hebben. De Amerikaanse unie overleefde de crisis van de Burgeroorlog en in de daaropvolgende decennia namen de Amerikaanse economie en populatie een enorme vlucht. Het was voor alle waarnemers duidelijk dat geen enkel puur Europees land de potentiële macht van Amerika zou kunnen evenaren, maar als Rusland en Groot-Brittannië hun bestaande rijk konden consolideren en uitbreiden, zouden zij daar in de toekomst mogelijk wel in slagen. Andere Europese landen die hun grootmachtstatus wilden behouden, stonden voor de nog angstaanjagender uitdaging om hele nieuwe rijken te stichten.² Die geopolitieke factor was de meest fundamentele onderbouwing voor 'het tijdperk van het imperialisme', maar niet de enige. Door de technologie, en met name de spoorweg, werd het mogelijk om tot de centraal gelegen delen van het Europese vasteland door te dringen, en die te koloniseren en economisch uit te buiten; het ging daarbij om enorme gebieden die tot dan toe van nul en generlei waarde waren geweest omdat ze te ver van de kust of van bevaarbare rivieren af lagen. Het was vooral de invloed van de spoorweg die Halford Mackinder, de grondlegger van de Britse geopolitiek, ertoe bracht om in 1904 te voorspellen dat het tijdperk van Columbus, waarin zeemachten de wereld hadden overheerst, op zijn eind liep.³

De imperialistische strijd werd ook verhevigd doordat er inmiddels heel veel grootmachten bij het spel betrokken waren. In de eerste helft van de negentiende eeuw had Groot-Brittannië niet alleen verreweg het grootste overzeese rijk, maar was het ook de enige geïndustrialiseerde economie ter wereld. In 1900 was dat echter niet meer het geval. Ook Rusland, Frankrijk, Duitsland en zelfs Japan, Italië en de vs zaten nu in de race. Het gevolg was dat 'leeg' gebied snel opraaakte. Tussen 1876 en 1915, toen de rivaliserende imperialistische grootmachten zich alle 'niet-bezette' uithoeken van de aardbol toe-eigenden, verwisselde ruwweg een kwart van het aardoppervlak van eigenaar.⁴ Een van de aanleidingen daarvoor was het feit dat de grootmachten, met uitzondering van Groot-Brittannië, de vrije handel steeds meer inruil-

den voor protectionisme. Tegen die achtergrond was het verstandig om directe macht te verwerven over gebieden, ruwe grondstoffen en markten voordat een rivaal je de pas afsneed. De Britse premier, de graaf van Rosebery, noemde dit in 1893 het 'slaan van de piketpaaltjes voor de toekomst'. Op het moment dat iemand het eerste piketpaaltje sloeg, kon hij doorgaans nog niet inschatten of het de moeite zou lonen, maar omdat de geopolitieke realiteit fundamenteel veranderde ten gevolge van de snelle technologische ontwikkeling, en gebieden waarvoor eerder niemand belangstelling had onmisbare bronnen van rijkdom en macht konden worden, konden de grootmachten het zich niet permitteren om risico's te nemen.⁵

In Zuid-Afrika hadden de Britten bijvoorbeeld toegestaan dat de Boerenrepublieken zich ontwikkelden naar wat in de praktijk neerkwam op onafhankelijkheid, tot bleek dat ze zich op de grootste goud- en diamantenschat ter wereld bevonden, een schat die met behulp van ondergrondse mijnbouw inmiddels ook kon worden geëxploiteerd. Vanwege dergelijke natuurlijke bronnen zouden de republieken na verloop van tijd ongetwijfeld het centrum worden van de Zuid-Afrikaanse economie, wat levensgevaarlijk was omdat ruim de helft van de blanke bevolking van de Britse kaapkolonie Boeren waren en andere grootmachten ook belangstelling voor Afrika begonnen te krijgen. Nadat Groot-Brittannië de Boerenrepublieken in de jaren tachtig van de negentiende eeuw een aanzienlijke mate van vrijheid had gelaten, vocht het van 1899 tot 1902 een dure en wrede oorlog uit om de heerschappij daar terug te winnen. De andere Europese mogendheden keken knarsetandend toe hoe de Britten met een gigantische marineovermacht hun aanval in Zuid-Afrika afschermden tegen ingrijpen van buitenaf. Sterk veralgemeniseerd zijn er parallellen te trekken tussen de Britse manoeuvres in 1899 en het Oostenrijkse beleid jegens Servië in 1914. In de optiek van Wenen werkte het Servische koninkrijk als een magneet die de zuidelijke Slaven van de monarchie zou kunnen aantrekken en Oostenrijks geopolitieke positie op de Balkan zou kunnen ruïneren. Daarom moest het bij het rijk worden ingelijfd. Het wezenlijke verschil tussen de Oostenrijkers en de Britten was veeleer een geografische dan een morele kwestie: op het Europese vasteland konden aanvallen en expansie immers nooit worden afgeschermd tegen het ingrijpen van naburige rivaliserende grootmachten.⁶

De botsing tussen het Britse imperialisme en het Ierse nationalisme was beslist niet alleen van lokale betekenis. Het lot van het Britse Rijk werkte door tot in alle uithoeken van de wereld. Het Britse Rijk werd over het alge-

meen niet alleen als het machtigste, maar ook als het modernste rijk ter wereld beschouwd. Bewonderaars zagen het als het symbool van materiële vooruitgang en liberale principes. Nu werd het uitgedaagd door het nationalisme van een klein volk in het hart van dat rijk. Het leed geen twijfel dat de manier waarop de strijd tussen imperialisme en nationalisme in Groot-Brittannië werd beslecht, ook van invloed zou zijn op alle vergelijkbare conflicten die zich over heel Europa en zo nu en dan ook al naar de overzeese gebieden verspreidden.

Het nationalisme in Europa berustte in de eerste decennia van zijn bestaan vaak op de overtuiging dat alleen ‘grote’ volken, zoals de Duitsers en de Italianen, levensvatbare naties waren. In het geval van Duitsland en Italië was er een natiestaat gecreëerd door één moederland – in het Duitse geval was dat Pruisen, in het Italiaanse Piëmont – dat de andere Duitse en Italiaanse koninkrijken en hertogdommen had veroverd en verenigd. Toen de Duitsers en de Italianen die complexe maar sterke natiestaten eenmaal hadden gevormd, wilden ze vervolgens ook hun eigen rijk verwerven. In het geval van Duitsland en Italië zouden het tot het moederland behorende nationalisme en het imperialisme elkaar versterken. Maar in 1900 was het nationalisme in Europa haast een universeel verschijnsel geworden. De nationalistische bewegingen verspreidden zich en maakten zich meester van de volken van het Russische, Oostenrijkse en Ottomaanse Rijk. Daarbij ging het niet alleen om ‘historische’ volken, zoals de Polen, maar ook om groepen als de Armeniërs, de Bulgaren, de Oekraïners en de Tsjechen die al eeuwenlang geen onafhankelijkheid hadden gekend, zo dat al ooit het geval was geweest. Het Ierse nationalisme was de voorloper van deze bewegingen en haakte in op historische mythes, herinneringen, vijandschap jegens het bestuur van vreemde landheren en regeringen, en kwesties op het gebied van godsdienst, taal en etniciteit. Vanwege de bezieling, opofferingsgezindheid en onverzettelijkheid die het nationalisme zowel in Ierland als elders teweegbracht, vergeleken veel waarnemers het met een nieuwe vorm van religie. Het nationalistische geloof verleende je korte en eentonige leven een vleugje heldendom en gaf je niet alleen het gevoel tot een gemeenschap te behoren, maar ook een significante rol te spelen in het verloop van de geschiedenis. Zeker, het nationalisme kreeg in het Europa van 1900 buiten de ontwikkelde klassen weinig voet aan de grond. En het nationalisme van de intelligentsia in Ierland of elders was er ook niet altijd op gericht om een onafhankelijke staat te stichten. Toch was het Ierse voor-

beeld van grote betekenis. Het nationalisme leek meer grip te krijgen naarmate samenlevingen moderniseerden. Het was het resultaat van de ontwikkeling van de burgermaatschappij, de alfabetisering van de massa en de verstedelijking. Het leek met andere woorden, net als het imperialisme, de trend van de toekomst te worden.⁷

De achttiende-eeuwse Britse overheersers van Ierland waren zich ervan bewust geweest dat ze door de autochtone Ieren werden gehaat. Ofschoon Londen de oude katholieke klasse van landeigenaren wel had uitgeroeid en vervangen door een protestantse Brits-Ierse elite, was het er eigenlijk toch van overtuigd geweest dat alleen een grote Franse invasie Englands greep op Ierland zou kunnen doen verslappen.⁸ In de negentiende eeuw veranderde de situatie door de modernisering van de Ierse economie en de opkomst van een krachtige Ierse burgermaatschappij. In het negentiende-eeuwse Ierland wist het Britse beleid repressie en concessie vaak op intelligente wijze te combineren. Groot-Brittannië deed nooit pogingen om de politieke implicaties van de modernisering simpelweg te negeren en te onderdrukken. Het sloot een compromis met de katholieke kerk, droeg het plaatselijke bestuur over aan de nieuwe katholieke middenklassen en kocht de protestantse klasse van landeigenaren uit, wat alleen mogelijk was omdat Groot-Brittannië in die tijd de rijkste belastingbetalers ter wereld had. Maar het Britse beleid kon de almaar toenemende roep om Ierse autonomie niet smoren. Vanaf het midden van de jaren tachtig van de negentiende eeuw waren de belangrijkste Britse partijen – de liberalen en de conservatieven – verdeeld over de vraag hoe op deze roep moest worden gereageerd. De liberalen betoogden dat ‘zelfbestuur’ tegemoet zou komen aan de Ierse aspiraties, vooral ook omdat de meeste ontwikkelde katholieke Ieren de relatie met het grootste rijk ter wereld toejuichten; maar hun conservatieve en unionistische tegenstanders hielden vol dat zelfbestuur zou leiden tot meer macht, zelfvertrouwen en ondersteuning van een beweging die werd aangejaagd door een diepe culturele en historische vijandigheid tegenover Engeland en alleen genoeg zou nemen met onafhankelijkheid. Vergelijkbare discussies over de vraag of devotie en federalisme de eenheid van een rijk versterkten of juist verzwakten, zouden in de twintigste eeuw ook in andere rijken de kop opsteken.

Vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog bevond Joseph Chamberlain zich in het epicentrum van de strijd tussen het Britse imperialisme en het Ierse nationalisme. In 1885 verliet hij vanwege het vraagstuk van de Ierse autonomie de

Liberaal Partij en leverde zodoende een grote bijdrage aan het conservatieve overwicht binnen de Britse regering in de daaropvolgende twintig jaar. Chamberlain was in die jaren de meest charismatische figuur van de Britse politiek. Zijn knappe, hooghartige trekken, zijn monocle, zijn vurige retoriek en de orchidee in zijn knoopsgat werden in één oogopslag herkend, niet alleen in Groot-Brittannië, maar overal waar kranten werden gelezen. Chamberlain leek bovenal een politicus die gedreven werd door grote ideeën. Nadat hij vanwege Ierland een scheuring had veroorzaakt onder de liberalen, deed hij in de twintigste eeuw bijna hetzelfde met de conservatieven door te pleiten voor een samenvoeging van het blanke deel van het Britse Rijk tot één coherente Groot-Britse bestuursvorm. Een eerste stap in de richting van wat Chamberlain beschouwde als de grootste uitdaging van de eeuw, was het creëren van een systeem van imperiale economische preferenties. Dat beleid stuitte op grote politieke en grondwettelijke obstakels, zowel in Groot-Brittannië als in de blanke dominions. Het Britse electoraat was met name wars van de hogere voedselprijzen die ermee gepaard gingen. Dat de conservatieven tussen 1905 en 1911 de verkiezingen verloren, was vooral aan dit onderwerp te wijten. Maar zelfs in 1914 hadden Chamberlains aanhangers dit doel bij lange na nog niet opgegeven. Lord Selborne, een belangrijke conservatieve minister en medestander van Chamberlain, drukte het als volgt uit: 'Als dit land zich de komende jaren op hetzelfde niveau wil handhaven als de vs, Rusland en Duitsland, dan moet de economische eenheid van het Verenigd Koninkrijk naar het hele rijk worden uitgebreid.'⁹

De steun voor een grote Britse blanke natie kende vaak een bijkomend element, namelijk het geloof in een stilzwijgend verbond tussen de twee grote Angelsaksische machten met de intentie de wereld te overheersen en zelfs om te vormen naar hun eigen model. Omdat Joseph Chamberlain met een Amerikaanse was getrouwd, geloofde hij niet alleen vurig in een Brits-Amerikaans bondgenootschap, maar belichaamde hij dat ook. Brits-Amerikaanse solidariteit, zo dacht men, zou een garantie zijn voor wereldwijde vrede, orde en vooruitgang. Er waren maar weinig hoogopgeleide Britten die twijfelden aan de superioriteit van de Angelsaksische beschaving of aan het profijt dat de hele mensheid van haar heerschappij zou hebben.¹⁰

Aan het begin van de twintigste eeuw was het Britse enthousiasme voor een Brits-Amerikaanse solidariteit een nieuw verschijnsel, vooral in de hogere kringen. Gedurende de eerste pakweg zeventig jaar van de negentiende

eeuw waren Groot-Brittannië en de vs op het westelijk halfrond geopolitieke rivalen geweest. De Europese vijanden van Groot-Brittannië hadden steun gezocht bij de Verenigde Staten. Toen de napoleontische oorlogen in 1812 hun hoogtepunt bereikten, begon Washington een oorlog tegen Londen. Tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog was Rusland de enige Europese macht die de Unie ondubbelzinnig steunde, vanuit het principe dat de Verenigde Staten de natuurlijke bondgenoot van iedere vijand van Engeland waren. Sommige Britse staatslieden wilden ingrijpen ten behoeve van de onafhankelijkheid van de Confederatie. De conservatieve lord Salisbury, die het grootste deel van de periode tussen 1885 en 1902 premier was, bleef het betreuren dat ze dat niet hadden gedaan. William Gladstone, die destijds minister van Financiën was, zei in 1862 dat de onafhankelijkheid van de Confederatie niet alleen verzekerd leek te zijn vanwege de militaire overwinningen van het Zuiden, maar vooral omdat de Confederatie bewezen had een echte natie te zijn. Dat was een logische opmerking. Ruim driekwart van de mannen uit het Zuiden die de militaire leeftijd hadden, dienden in de gewapende strijdkrachten, en een derde van hen sneuvelde. Dat was een naar alle maatstaven opvallend hoog niveau van zelfopoffering. Naties worden geschapen door oorlogsmithen en -herinneringen. Als de Confederatie het slagveld had overleefd, was de consolidatie van een zuidelijke natiestaat nog generaties lang gewaarborgd geweest door de enorme offers van de zuidelijken. Maar de Confederatie werd verslagen in een van de grootste en briljantste voorbeelden van natiemoord in de geschiedenis. Die nederlaag was vooral te wijten aan de enorme mobilisatie en intelligente inzet van de militaire en economische macht van de noordelijken, en aan het Amerikaanse nationalisme dat de noordelijke verbeelding beheerste. De Confederatie had nooit door welke militaire of economische macht dan ook vernietigd kunnen worden als de jonge mannen uit het Noorden niet bereid waren geweest om in groten getale en ver van huis te sneuvelen voor een Amerikaanse natie die volgens hen alle territoria van de Unie moest omvatten en die zich van de ene tot de andere oceaan zou uitstrekken. Zoals altijd moest de militaire overwinning bekrachtigd worden door een politieke overeenkomst, en in het Amerikaanse geval betekende dit dat men akkoord moest gaan met een hoge mate van autonomie van het Zuiden binnen de Unie, waarmee de zwarte bevolking in het Zuiden in de steek werd gelaten. Blank racisme droeg ertoe bij dat deze overeenkomst voor de overgrote meerderheid van de noordelijken aanvaardbaar was. Hoewel de binnenlandse resultaten van de noordelijke

overwinning hierdoor ontsierd werden, was de re-integratie van het verslagen Zuiden historisch gezien een opmerkelijk succes van het Amerikaanse federale bestel. Ook in mondiaal en geopolitiek opzicht was de militaire en politieke overwinning van het Noorden van enorme betekenis. Onze huidige wereldorde berust historisch gezien op de alliantie tussen deze Verenigde Staten van continentaal formaat en het Britse Rijk. Als de Burgeroorlog anders was afgelopen, had dit gemakkelijk kunnen resulteren in een verdeeld Amerikaans continent dat werd geteisterd door rivaliteit en haatgevoelens tussen de noordelijke en zuidelijke naties en de Britten.¹¹

Londen geloofde tot 1875 met reden dat het zijn positie op het westelijk halfrond zo nodig met geweld kon verdedigen en op die manier een machts-evenwicht in de regio kon handhaven, maar omdat Amerika almaar sterker werd, was dat rond 1900 niet meer mogelijk. Groot-Brittannië had met steeds meer concurrenten te maken, terwijl het al lang niet meer de enige geïndustrialiseerde economie ter wereld was. Onder die omstandigheden zou elke confrontatie met de Verenigde Staten rampzalig zijn. In de twintig jaar rond de eeuwwisseling moest Groot-Brittannië zijn hegemonie op het westelijk halfrond prijsgeven aan de Verenigde Staten en hield het de Amerikanen tevreden door inzake de concurrerende belangen in Brazilië, Venezuela en Panama op een aantal punten toe te geven. Duitse waarnemers stelden korzelig maar terecht vast dat de Britten een soort gedrag en retoriek van de Amerikanen accepteerden dat tot woeste protesten en zelfs tot oorlog zou hebben geleid als het van het Europese vasteland afkomstig was geweest. Hoewel het Britse stroopsmeren aan de overkant van de oceaan lang niet altijd werd beantwoord, beseften de Duitsers dat de Engelsen in de strijd om de Amerikaanse goodwill sterk in het voordeel waren, en zeker niet alleen vanwege hun gezamenlijke taal.¹²

De Brits-Amerikaanse alliantie was in de twintigste eeuw inderdaad nooit simpelweg een kwestie van realpolitiek en collectieve geopolitieke belangen. Integendeel, die alliantie ontleende haar kracht aan het feit dat gemeenschappelijke strategische belangen vervlochten waren met etnische en ideologische solidariteit. Juist rond de eeuwwisseling werden de *English-Speaking Union* en een aantal gelijksoortige organisaties opgericht om de sterke onderlinge culturele banden aan weerszijden van de Noord-Atlantische Oceaan te benadrukken. Het stoomschip en het gemengde Brits-Amerikaanse huwelijk brachten de elites van de oostkust en Groot-Brittannië dichter bij elkaar. Toen het voortbestaan van Groot-Brittannië

in 1940 afhankelijk was van Amerikaanse steun, was het feit dat de Britse leider, Winston Churchill, een beroemde Amerikaanse moeder had, een gunstige factor. Dat gold ook voor de hele ideologie van het Angelsaksische model, die inhaakte op de steeds gangbaarder en populairder wordende raciale en biologische interpretaties van de samenleving en de historische vooruitgang. In de eerste zeventig jaar van de negentiende eeuw vergeleek de Britse elite haar eigen 'gemengde democratie' graag met de instabiele, irrationele en agressief-expansieve Amerikaanse democratie. Rond 1890 had Groot-Brittannië zich echter ook tot een totale democratie ontwikkeld. Londen en Washington bejubelden de ideologische solidariteit, terwijl ze diep in hun hart vaak het gevoel hadden dat eigenlijk alleen mannelijke, Angelsaksische protestanten de zelfdiscipline en rationaliteit bezaten om de democratie levensvatbaar te maken. Lord Salisbury had het overleven van de Verenigde Staten nog weleens betreurd, maar voor Arthur Balfour, zijn neef en opvolger als conservatief premier, werd de Brits-Amerikaanse solidariteit de sleutel tot de handhaving van de wereldorde en de westerse beschaving.¹³

Rond de overgang naar de twintigste eeuw waren de Britse elites meer mondiaal en imperialistisch en minder Europees georiënteerd dan in eerdere generaties het geval was geweest. Toch was de Britse veiligheid toen in wezen evenzeer afhankelijk van wat er op het Europese vasteland gebeurde als altijd. Het was voor een klein koninkrijk op een eiland voor de noordwestkust van Europa een onmogelijke opgave om een uitgestrekt wereldrijk te besturen tenzij het erin slaagde om voor de veiligheid van het Britse vaderland een relatief lage prijs te betalen.¹⁴ En dat was weer afhankelijk van het Europese machtsevenwicht. Doordat er vier vrijwel even machtige continentale staten bestonden, lag het niet voor de hand dat een van hen het hele continent zou veroveren en al zijn middelen tegen Groot-Brittannië zou inzetten. Hoewel een continentale alliantie tegen Groot-Brittannië theoretisch denkbaar was, kwam het er in de praktijk meestal toch op neer dat de onderlinge vrees van de continentale staten groter was dan hun jaloezie of afkeer jegens de Britten. Vanwege hun eigen belangen en angsten speelden ze zelf de hoofdrol in de handhaving van het machtsevenwicht dat Groot-Brittannië voor zijn veiligheid en overzeese imperialisme zo goed van pas kwam. Vanaf halverwege de achttiende eeuw tot aan 1914 waren Frankrijk, Rusland, Oostenrijk en Pruisen (Duitsland) de vier grootste machten op het continent. Spanje was tot 1789 de zesde en kleinste groot-

macht geweest, maar die onaangename rol was een eeuw later overgenomen door Italië.

Het was een geopolitieke grondregel dat Europese landen gemakkelijker een rijk buiten dan binnen het continent konden opbouwen. In Europa moest elke aspirant-grootmacht opboksen tegen de onvermijdelijke tegenwerking van een coalitie van vijandige mogendheden, die hun oorlogsmachines hadden geperfectioneerd gedurende generatielange conflicten, wat niet alleen resulteerde in modernisering op militair, maar ook op fiscaal en bestuurlijk gebied. Buiten Europa werden die oorlogsmachines ingezet tegen zwakkere vijanden en konden ze bovendien buiten het bereik blijven van de meeste Europese rivalen. Het was daarom niet verwonderlijk dat de grootste rijken over het algemeen gesticht werden door landen die aan de rand van het Europese continent lagen: Groot-Brittannië, Spanje, Nederland, Frankrijk en Rusland. De Duitse imperialisten, die midden op het continent gevestigd waren, werden over het algemeen in de wielen gereden door de geografie. De Franse revolutionaire en napoleontische oorlogen waren een klassiek voorbeeld van de realiteit van de Europese en mondiale geopolitiek. De meest fundamentele reden voor het falen van Frankrijk was het feit dat de Britse zeemacht het Franse imperialisme binnen de grenzen van Europa hield. Gestimuleerd door de kracht die ontketend werd door de revolutie en het militaire talent van Napoleon, deden de Fransen een heldhaftige, maar uiteindelijk zeer onsuccesvolle poging om een rijk te stichten op het Europese continent. Intussen boekten de Britten enorme vooruitgang in overzeese gebieden en consolideerden zij hun rijk in bijvoorbeeld India. Dat legde hun geen windeieren: in 1815 waren de opbrengsten van Brits India groter dan die van het Russische of Oostenrijkse Rijk, laat staan die van Pruisen.¹⁵

Napoleon werd geconfronteerd met dezelfde fundamentele Europese geopolitieke realiteit die ook de Duitse pogingen om Europa middels twee wereldoorlogen te domineren zouden dwarsbomen. Zelfs als een toekomstige Europese keizer de belangrijkste delen van het continent kon veroveren – met andere woorden de Franse, Duitse, Italiaanse en Nederlandse gebieden die de basis vormden van het rijk van Karel de Grote en van de Europese Unie – resteerden er aan de westelijke (Groot-Brittannië) en oostelijke (Rusland) rand van Europa nog altijd twee geduchte machtsconcentraties. Zij zouden naar alle waarschijnlijkheid hun krachten bundelen tegen elke aanstormende Europese keizer, aangezien die onvermijdelijk een bedreiging zou vormen voor hun eigen veiligheid en aspiraties.

Het was een enorme opgave om voldoende maritieme strijdkrachten te mobiliseren om Groot-Brittannië te verslaan en tegelijkertijd een militair-logistieke macht in stelling te brengen die in staat was Rusland te overwinnen. Daarvoor deinsde niet alleen Napoleon, maar later ook het twintigste-eeuwse Duitsland terug.

Toch is het belangrijk om te beseffen dat die opgave weliswaar moeilijk, maar niet onmogelijk was. Dat was in zekere zin de tragedie van Europa: de buit leek soms zo verleidelijk dichtbij. In 1812 had Napoleon Rusland kunnen verslaan, en dat hadden de meeste deskundigen ook verwacht. Hij werd echter dwarsgezet door zijn eigen fouten, door pech en door het vakmanschap en de moed van de Russische legers. Maar hij speelde de Russen zelf ook in de kaart door op een puur militaire blitzkriegstrategie te vertrouwen. Gezien Ruslands enorme omvang en natuurlijke hulpbronnen had een gemengde militaire en politieke strategie meer kans van slagen gehad. Napoleon wist niet te profiteren van de binnenlandse politieke zwaktes van het Russische Rijk, zoals het Poolse nationalisme en de dreiging van een boerenopstand. Hitler hanteerde dezelfde blitzkriegstrategie en slaagde evenmin, grotendeels om dezelfde redenen. In de Eerste Wereldoorlog pasten de Duitsers daarentegen een intelligentere, gemengde strategie toe en ging Ruslands macht om binnenlandse politieke redenen verloren. Daarom kwam het Duitse Rijk tijdens de Eerste Wereldoorlog dichterbij de Europese hegemonie dan Napoleon of Hitler, al zou je dat misschien niet zeggen.¹⁶

Op het Congres van Wenen in 1814-1815 stichtten de zegevierende grootmachten – Groot-Brittannië, Rusland, Oostenrijk en Pruisen – op een intelligentere en succesvollere wijze vrede en veiligheid in Europa dan hun opvolgers in Versailles een eeuw later zouden doen. Ondanks twintig jaar van agressie werd Frankrijk niet te hard aangepakt, maar al snel weer als een gelijke in de internationale betrekkingen opgenomen. Van de andere kant, en anders dan in 1919, vormden de overwinnaars een militaire alliantie die zich ertoe verplichtte om het Weense verdrag te verdedigen tegen elke Franse poging om het teniet te doen. In 1814-1815 vormden de Europese grootmachten iets wat je met recht kunt betitelen als een bestel van internationale betrekkingen dat gebaseerd was op een bepaald idee van gemeenschappelijke normen, belangen en zelfbeheersing. Dat was onder meer te danken aan het feit dat ze allemaal een jarenlange oorlog te verduren hadden gehad en bang waren voor herhaling. De continentale machten werden ook verenigd door wat je zou kunnen omschrijven als een antidemocratische vre-